

Hic Sunt Leones

De Lage Landen als lege plek op de literaire wereldkaart

Jos Joosten/Thomas Vaessens

Winifred Ames: „Why Albania?”

Brean: „Why not?”

Winifred Ames: „What have they done to us?”

Brean: „What have they done *for* us? What do you know about them?”

Winifred Ames: „Nothing.”

Brean: „See? They keep to themselves. Shifty. Untrustable.”

Hilary Henkin, *Wag the dog*

Het ontbreekt de Nederlandse en Vlaamse literatuur op het eerste gezicht niet aan internationale pleitbezorgers. Nederlandstalige schrijvers van naam en faam zijn vaak genoeg aangeprezen door internationale schrijvers of critici van aanzien. De geschoolde of gevorderde literatuurlijfhebber hoorde allicht ooit van M. Nijhoff (via Brodski); of van Multatuli (via de vertaling in de illustere Penguin Classics-reeks); tienduizenden Duitse lezers kennen de in november 2008 in Berlijn ere-doctor geworden Nootboom – mede op voorspraak van de prominente criticus Reich-Ranicki. Louter positief, maar meteen ook illustratief, waren zijn lovende woorden over *Het volgende verhaal* van Cees Nootboom: „Das ist ein ganz bedeutender europäischer Schriftsteller, und eines der wichtigsten Bücher, vielleicht das wichtigste, das ich in diesem Jahr gelesen habe.” En hij besluit: „sieh da, die Holländer haben einen solchen Autor!” (Grüttemeier 2006: 236) Waar het evident is dat ook Reich-Ranicki louter in superlatieven spreekt en dit laatste zinnetje positief bedoelt, blijft het oog er even achter haken. De uitlating is immers op twee manieren uit te leggen. Ten eerste als: de Nederlanders, zeer gewaardeerde, cultureel hoogstaande burens, hebben ook nog eens een topschrijver van het niveau van Nootboom voorradig. De andere: de Nederlanders, internationaal al niet fameus om hun geletterdheid, brengen onverwacht een schrijver van dit formaat voort. Waar Reich-Ranicki in elk geval geen blijk van geeft, is dat hij op de hoogte zou zijn van het feit dat Nootboom voortkomt uit een taalgebied met een zelfstandige literaire traditie die, net als de Franse, Duitse of Engelse, teruggaat tot in de vroege Middeleeuwen. Precies naar aanleiding van Nootbooms Duitse doorbraak, vraagt hoogleraar Nederlandse letterkunde Ralf Grüttemeier uit Oldenburg zich in *Niederländische Literaturgeschichte* af: „Aber was war das eigentlich für eine Literatur, die Ende des 20. Jahrhunderts im Blickfeld vieler deutscher Leser auftauchte?”

(Grüttemeier 2006: 236) Het is precies deze vraag, die volgens ons te weinig gesteld wordt wanneer de Nederlandse letterkunde in het buitenland aan bod komt. Het is niet moeilijk om dit probleem van scheefgroei in de buitenlandse representatie van de Nederlandse literatuur nader toe te lichten.

Een onverwachte bron schetst de eerste kwantitatieve contouren van het probleem dat wij op het oog hebben. In zijn merkwaardige studie *Human Accomplishment* uit 2003 heeft Charles Murray haast bizar te noemen telwerk verricht op het gebied van nagenoeg de hele wereldgeschiedenis van wetenschap en cultuur. We gaan welbewust voorbij aan de levensbeschouwelijke consequenties die hij uit zijn cijfermateriaal meent te kunnen trekken, we maken slechts dankbaar gebruik van zijn telwerk. Dat bestond er, voor wat betreft de Westerse letterkunde, uit dat hij talloze internationale literaire naslagwerken en encyclopedieën turfde en uiteindelijk berekende hoeveel plaats er kwantitatief ingeruimd werd voor literaire schrijvers uit alle tijdperken en taalgebieden van de wereldliteratuur. Bij het eindresultaat onderscheidt hij „giants”, voor wat betreft de letterkunde: de top 20 van de schrijvers uit alle taalgebieden die het meest voorkomen in de bestudeerde collectie van internationale naslagwerken. Daarnaast geeft hij een lijst van „significant figures”: 835 internationale (Westerse) schrijvers die er significant uitsprongen bij zijn berekeningen.

In Murray's top 20 bevindt zich niet één Nederlander. (Murray 2003: 142) Bij de veel grotere groep van meer dan 800 “significant figures” zitten er *negens*. (Murray 2003: 562-573) Murray rekent dan weliswaar Mandeville en Erasmus tot de Nederlandse letterkunde, maar Heinric van Veldeke en Guido Gezelle niet (beiden krijgen bij hem de Belgische nationaliteit), dus we houden het eindresultaat maar op 1.08%. Ter vergelijking: Zweden en Denemarken, beide aanmerkelijk kleinere taalgebieden dan het Nederlandse, scoren respectievelijk 1,6% en 1,4%. Weliswaar nog niet spectaculair. Maar gegeven het feit dat het Nederlandse taalgebied ruim 20 miljoen sprekers telt (en nr. 48 is op de wereldranglijst van talen) en Zweden en Denemarken resp. 9 miljoen en 5,3 miljoen sprekers hebben (en daarmee respectievelijk nr. 78 en 103 zijn) wordt het Nederlandse resultaat er wel nog armzaliger door.¹ Wie Murrays eindlijst inhoudelijk bekijkt, stelt vast dat het achttal geselecteerden, behalve de twee genoemde grensgevallen, vijf grote Gouden Eeuwers bevat: Vondel, Bredero, Cats, Hooft en Huygens; daarnaast Multatuli en, licht verrassend, Willem Bilderdijk. Murray's einddatum ligt op 1950, dus hoe het intussen internationaal staat met de indexerings van Nooteboom of Mulisch, weten we niet. Maar hier ontbreken van vóór die periode toch tal van namen die in een adequaat literair-historisch beeld niet zouden moeten mogen ontbreken: Gorter, Elsschot, Van Oostaijen, Nijhoff of Vestdijk, om maar enkele te noemen.

1. Gegevens ontleend aan

http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_languages_by_number_of_native_speakers
geraadpleegd: 20.07.09

Iets soortgelijks blijkt uit andere casussen. In 1994 verscheen *The Western Canon* van de gerenommeerde Amerikaanse literatuurwetenschapper Harold Bloom. Het boek bevat een inventarisatie van de titels uit de Westerse literatuur die ertoe doen. Bloom is daarbij bepaald ruimhartig te werk gegaan en beperkt zich niet tot de drie of vier grote Westerse talen, maar geeft lijstjes uit de Hebreeuwse, Jiddische en Catalaanse letterkunde, stuk voor stuk aanmerkelijk kleinere taalgebieden dan het Nederlands.² Vanzelfsprekend doen de Scandinaviërs mee, en tot de Westerse canon behoort ook het Servo-Kroatisch, een taalgebied van vergelijkbare grootte als het Nederlandse. De Nederlandse letterkunde is intussen totaal afwezig in Blooms canon van de Westerse letterkunde (dat wil zeggen op Erasmus na, die hij plaatst onder „Germany”). Ook hier geen *Van den Vos Reynaerde*, geen Vondel, geen Multatuli, Nijhoff, Nooteboom of Hugo Claus.

Hetzelfde zien we in de zesdelige (!) *Norton Anthology of world literature* (de second edition uit 2003), die zich wereldwijd ontfermt over de letterkunde vanaf „The Invention of Writing and the Earliest Literatures” tot zeer ver in de 20ste eeuw. Hierin staat – als we Erasmus niet meetellen – welgeteld werk van één Nederlandse auteur: een gedicht van Hadewych.³

Niet zonder reden dus, stelt Bas Pauw van het Amsterdamse NLPVF, in een, in een internationaal rapport opgenomen, case-studie over vertaalde Nederlandse auteurs, een vergelijkbare lacune vast. Hij noemt een rijtje van „classical Dutch novels of the twentieth century that would have certainly made their way into world literature, had they been written in English”.

The work of eminent Dutch novelists Louis Couperus (1863-1923) and Simon Vestdijk (1898-1971) has scarcely been translated into other languages, and by small publishers only.

Post-war Dutch literature is dominated by the „Great Three”: Willem Frederik Hermans, Gerard Reve en Harry Mulisch. In addition to these, Cees Nooteboom, Jan Wolkers and Hella Haasse are often mentioned. Of these, Nooteboom, Mulisch, Wolkers and Haasse are quite well translated. The works of Hermans and Reve however are hardly translated at all; and yet there is no doubt that their work ranks among the best literature written in the 20th century. (Pauw 2007: 53)

De toestand in de poëzie is nog minder perspectiefrijk, volgens Pauw.

De teneur van zijn verhaal sluit aan bij wat blijkt uit het in 1999 verschenen *La république mondiale des lettres* van de Franse literatuursocioloog Pascale Casanova, een boek dat pas na zijn Engelse vertaling (*The world republic of letters* uit 2004) aan zijn wetenschappelijke doorbraak begon. De centrale these van Casanova’s boek is dat alles wat in de moderne Westerse letterkunde

2. Bloom 1994, m.n. p.497-536.

3. De inhoudsopgave van de *Norton Anthology of world literature* is on-line raadpleegbaar: <http://www.wwnorton.com/COLLEGE/titles/english/nawol2/contents.htm> [20.07.09]

relevant is zijn weg naar de canon heeft moeten vinden via Parijs (en dat is niet omdat ze zo francofiel zou zijn, benadrukt ze zelf.) Net als iemand als Bloom geeft Casanova er blijk van goed thuis te zijn in de internationale letteren. Zij illustreert haar these aan de hand van tal van voorbeelden uit kleine taalgebieden, waaronder onder meer ook het Noorse aan de hand van Strindberg, wiens weg naar de top via Parijs verliep. (Casanova 2004: 137-139) Maar ook bij Casanova houdt de aandacht letterlijk op bij de noordelijke taalgrens, dus waar het Nederlandse taalgebied begint: België doet mee voorzover het de Franstalige letteren betreft.

Met betrekking tot de kleine taalgebieden maakt Casanova een algemene indeling: „In world literary space, small languages can non-exhaustively be classified in four main categories according to their degree of literariness”. (Casanova 2004: 256) Allereerst zijn er gemeenschappen met goeddeels orale overlevering en dus geen geboekstaafde, raadpleegbare letterkunde (ze verwijst hier naar, niet nader genoemde, bepaalde Afrikaanse landen en creool-talen). Dan zijn er recent ontstane talen – zij noemt onder meer Koreaans, Catalaans en „nieuw-Noors” – met weinig sprekers, weinig literair hoogstaand werk en nauwelijks vertalingen. Als derde onderscheidt ze de taalgebieden met oude culturen en traditie die tegenwoordig slechts in kleine staatkundige eenheden bestaan (waarover straks). En ten slotte noemt ze de wijdverspreide talen (zoals Arabisch, Chinees en Hindi) die „great internal literary traditions” hebben, maar op de „international marketplace” nauwelijks gekend en erkend worden.

Het Nederlands (in het register van de Engelstalige editie is overigens sprake van zowel „Flemish language” als „Dutch language”) valt uiteraard in de derde categorie: de „languages of ancient culture and tradition, associated in the modern era with small countries, such as Dutch and Danish, Greek and Persian, that have relatively few speakers, native or polyglot; and, though they have a relatively important history and sizable stock of literary credit, are unrecognized outside their national boundaries, which is to say unvalued on the world literary market”. (Casanova 2004: 256) Ook dit wijst dus naar onze centrale vraag: waarom is de Nederlandse letterkunde een witte vlek op de kaart in het noord-westen van Europa?

In zijn Leidse oratie *De Nederlandse letterkunde als wereldliteratuur* uit 2008 doet Olf Praamstra, op grond van geheel ander bronnenmateriaal, vrijwel dezelfde waarneming als wij. In zijn betoog dienen deze bevindingen als opmaat naar een herdefiniëring van het begrip „wereldliteratuur” van zijn hand: „Je kan het begrip wereldliteratuur op twee manieren interpreteren: als literatuur die wereldwijd gelezen wordt – en dan valt Nederland af – of als literatuur die niet alleen in het moederland maar in landen verspreid over de hele wereld is ontstaan; in landen die een bijzondere relatie met Nederland onderhouden of onderhouden hebben.” (Praamstra 2008: 7) Wij willen hier juist doorgaan met enige reflectie op het eerste fenomeen. Allereerst ligt het voor de hand Praamstra’s eigen verklaring voor de onzichtbaarheid te bespreken: „Zulke feiten laten maar één conclusie toe: om wereldliteratuur te schrijven heb je een wereldtaal nodig”. (Praamstra 2006: 6) De vraag is of dat helemaal waar is. Er

is natuurlijk Casanova's terechte vaststelling dat teksten in grote talen als het Chinees en Arabisch evenmin status als wereldliteratuur hebben bereikt. Zou het kunnen zijn dat er nog andere zaken spelen?

Het meest merkwaardige is misschien nog wel dat het negeren van het Nederlands taalgebied in lijsten als die van Bloom of *Norton's Anthology* nergens gevolg lijkt van een bewuste keuze (met als legitimatie iets als „anders dan die andere, talloze literaturen die hier wel aan bod komen is de Nederlandse literatuur eenvoudigweg kwalitatief niet goed genoeg”). Het lijkt zonder kwade wil slechts te wijzen op volstrekte onbekendheid met het bestaan van zoiets als een Nederlandse letterkunde of Nederlandstalige literaire traditie.

Appreciatie lijkt eerder een kwestie voor Nederlandse individuen en staat los van enige kennis van het volwaardige literaire systeem dat Nederland heeft. Illustreert een signalering van Ralf Grüttemeier in de genoemde Duitse literatuurgeschiedenis. In het al aangehaalde hoofdstuk over de naoorlogse letterkunde staat hij uitgebreid stil bij het verschil in kritische waardering voor het werk van Cees Nootboom in Nederland en Duitsland. Hij wijst er onder meer op dat Nootboom als enige Nederlandse dichter tussen tal van internationale grootheden voorkomt in „Walter Höllerers legendärer *Theorie der modernen Lyrik*.” (Grüttemeier 2006: 287) Dat is zonder twijfel zeer eervol voor Nootboom en dat lijkt het daarmee al evenzeer te zijn voor de Nederlandse literatuur in haar geheel. Echter, met alle respect voor Nootboom: vraag tien uiteenlopende Nederlandstalige professionals op dit gebied om hun top-tien van de twintigste-eeuwse Nederlandstalige poëzie samen te stellen, dan staat daar gegarandeerd niet de dichter Nootboom in en, naar wij vermoeden, zelfs niet in een top-twintig.⁴ Bij de toekenning van waardering aan Nootbooms poëzie spelen dus andere zaken een rol, voorop Nootbooms populariteit in Duitsland én – minstens zo belangrijk – de beschikbaarheid van zijn poëzie in het Duits. In elk geval niet een grondige (of zelfs maar oppervlakkige) kennis van zaken van de moderne Nederlandse poëzie in haar rijke geschakeerdheid.

We stellen dus twee tegengestelde bewegingen vast. Enerzijds is er de positieve ontvangst – met Duitsland voorop, maar met toch ook veelzeggende incidenten in het Engelse taalgebied – van de eigentijdse Nederlandse letterkunde, in gang gehouden door een grote productie van vertaalde Nederlandse romans. Zelfs boekhandels in kleine provinciestadjes in het Duitse taalgebied hebben meerdere eigentijdse Nederlanders in vertaling voorradig. Anderzijds stellen we vast dat de Nederlandse literatuur als groter geheel en als context voor deze vertalingen niet bestaat. Wij menen dan ook dat er een onderscheid gemaakt moet worden tussen twee vormen van beschikbaarheid van de Nederlandse letterkunde. Aan de ene kant zetten we dan wat we, met een woord dat misschien oneerbiediger klinkt dan we bedoelen, *consumptievertalingen* zouden willen noemen. Dat is de alleszins lovenswaardige productie van vertalingen van

4. In het meest recente standaardwerk inzake de Nederlandse literatuurgeschiedenis (Brems 2006) komt Nootboom uiteraard uitgebreid aan bod, maar nergens als dichter.

levende auteurs en hun nieuwe titels in het Duits: Nooteboom voorop, maar natuurlijk Mulisch, Connie Palmen en Leon de Winter en voorts tal van andere eigentijdse Nederlandse schrijvers. Aan de andere kant ontbreekt het echter aan wat wij zouden willen kenschetsen als (kennis van en aandacht voor) *canonieke vertalingen*: werk van Nederlandse schrijvers uit alle eeuwen die samen het raamwerk vormen van waaruit de huidige bloei van de Nederlandse letteren tot stand kon komen.

Hoe komt het dat die toch wel degelijk aanwezige Nederlandse canon nergens als referentiepunt dient? Een voor de hand liggende verklaring is dat in het buitenland het basismateriaal niet aanwezig is om kennis te nemen van de staat van dienst van de Nederlandse letteren in het buitenland. In die zin is de al genoemde, uitstekende *Niederländische Literaturgeschichte*, die in een samenwerkingsverband van Duitse hoogleraren Nederlandse letterkunde onder redactie van Maria Leuker en Ralf Grüttemeier verscheen, een zeer verheugende stap. Veelzeggend is echter dat dit de eerste Duitstalige literatuurgeschiedenis is in 100 jaar (en daarmee eigenlijk de tweede in het bestaan van de moderne Nederlandse letterkunde).

Daarnaast hebben wij een hypothese die zeker nader onderzoek vergt en vooral openstaat voor discussie. Globaal gezegd kan men zich afvragen of de fout ook niet bij de Nederlandse letterkunde zelf gezocht moet worden en bij de wijze waarop die bewaard wordt en toegankelijk is. Om met dat laatste te beginnen. Wij kunnen buitenlandse journalisten en wetenschappers bezwaarlijk hun onachtzaamheid en onkunde verwijten, waar in Nederland zelf keer op keer initiatieven tot het beschikbaar maken en houden van het literair erfgoed mislukken. Er zijn tal van initiatieven geweest, maar desondanks is het in Nederland heden moeilijk zoniet onmogelijk om in een doorsneeboekhandel ergens in het land een exemplaar van, laat ons zeggen, Van den Vos Reynaerde, *Gijsbrecht van Aemstel* van Vondel, de Gedichten van Willem Kloos of zelfs de internationaal geprezen *Max Havelaar* te kopen.⁵ Er is natuurlijk het werk van de onvolprezen Digitale Bibliotheek der Nederlandse Letteren (www.dbnl.nl) dat de belangrijke (en op termijn: alle) Nederlandse teksten door de eeuwen heen online beschikbaar maakt, maar ook dat initiatief zorgt er niet voor dat er in Nederland een vergelijkbare situatie ontstaat als bijvoorbeeld in – alweer – Duitsland. Daar zijn in de doorsneeboekhandel de grote namen van de Duitse literatuurgeschiedenis goedkoop beschikbaar. Natuurlijk maakt het veel grotere taalgebied dat een Duitse uitgever bedient het ook economisch mogelijk zo'n reeks goedkoop beschikbaar te houden.

In het verlengde ervan stelt de vraag zich of de Nederlandse letterkunde – met inbegrip van het wetenschappelijk onderzoek ernaar – zelf ook niet te veel

5. Om maar niet te spreken van de regelgeving rond het ten behoeve van het (academisch) onderwijs samenstellen van *readers* met literatuur. Het is in Nederland momenteel feitelijk niet mogelijk om legaal, niet in de boekhandel verkrijgbaar werk van enige omvang te reproduceren, van auteurs die minder dan zeventig jaar dood zijn.

naar binnen gericht is geweest. We wezen al op de kritische waardering van Nootebooms oeuvre, die in Nederland relatief matig is, in elk geval wanneer zij vergeleken wordt met de reputatie van de zogenaamde Grote Drie – Reve, Hermans en Mulisch – die in Nederland volgens alle smaakmakers de absolute top van de naoorlogse letterkunde vormen. Grüttemeier wijst op een interessante en relevante oorzaak van deze discrepantie. Nooteboom zelf heeft er namelijk veel werk van gemaakt om een eigenstandige rol in het Duitse literaire systeem te kunnen spelen, vanaf het moment dat hij in 1985 uitgegeven werd door Suhrkamp, onder meer door op elke uitnodiging voor optredens in Duitsland in te gaan „auch noch vor kleinstem Publikum”. (Grüttemeier 2006: 288) De Grote Drie hebben zich, waar het aankomt op literaire polemieken, redacteurschappen en andere activiteiten in het literaire veld geheel en al beperkt tot de Nederlandse letterkunde. W.F.Hermans bij voorbeeld heeft jarenlang in Parijs gewoond, maar nooit enige poging gedaan aansluiting te vinden bij het Franse literaire systeem. Zijn belangrijkste mikpunt in polemieken en kritieken bleef het zozeer gesmade *Nederlandse* systeem.

In zekere zin geldt precies hetzelfde voor de belangrijkste naoorlogse vernieuwersbeweging van de Vijftigers. Dichters als Lucebert, Campert, Kouwenaar, Claus en Vinkenoog verbleven korter of langer in Parijs, maar hun belangrijkste activiteit was het importeren van Europees gedachtegoed in Nederland en niet het exporteren van hun eigen werk naar het buitenland. Kennelijk was ook hier de op het eigen systeem gerichte literaire strijd – bij voorbeeld het zich onderscheiden van de Nederlandse voorgangers rond *Forum*, *Criterium* of *Tachtig* – van groter gewicht dan het buiten de landsgrenzen verspreiden van de eigen poëzie. Het lijkt er op dat dit mechanisme zeventig jaar eerder precies zo speelde bij de Tachtigers, die vooral de Nederlandse literatuur uit haar vermeende isolement en provincialisme wilden halen, door Europa naar Holland te halen in plaats van omgekeerd. Ook voordien, bij het vroege morgenrood van de moderniteit in Nederland, verdient de these nader onderzoek of niet het bezinnen op de (jonge) eigen Nederlandse identiteit, met inbegrip van bewustzijn dat Nederland deel van Europa is, een Europese uitstraling in de weg stond. Dat de internationale oriëntering van Nederlandse letterkundigen, welbeschouwd zeer provinciaal was.

Bibliografie

- Bloom 1995 – Harold Bloom, *The Western Canon: the books and schools of the ages*. New York 1995².
- Brems 2006 – Hugo Brems, *Altijd weer vogels die nesten beginnen: Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945-2005*. Amsterdam 2006.
- Casanova 2004 – Pascale Casanova, *The world republic of letters*. Cambridge/London 2004.
- Grüttemeier 2006 – Ralf Grüttemeier/Maria Theresia Leuker, *Niederländische Literaturgeschichte* [unter Mitarb. von Amand Berteloot, J.W.H. Konst und

Lut Missinne; mit red. Unterstützung von Willem van den Berg, Carel ter Haar und Herbert Van Uffelen]. Stuttgart 2006.

Murray 2003 – Charles Murray, *Human Accomplishment: The Pursuit of Excellence in the Arts and Sciences – 800 B.C. to 1950*. New York 2003.

Pauw 2007 – Bas Pauw, The Netherlands, in: Esther Allen (ed.) *To be translated or not to be: PEN/IRL Report on the international situation of literary translation*. Barcelona 2007, 49-53.

Praamstra 2008 – Olf Praamstra, *De Nederlandse letterkunde als wereldliteratuur*. Leiden 2008.